

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ
І ТОРГІВЛІ ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО**

**ФІНАНСИ, ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА ОПОДАТКУВАННЯ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**Кривий Ріг
2021**

УДК 657.6

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (протокол № 15 від 24.06.2021 р.).

Автори:

Шендригоренко М.Т., Неізнана О.В., Шевченко Л.Я., Коверза В.С.,
Ємельянова О.А., Янковський В.А., Медун А.О.

Рецензенти:

О.М. Брадул – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Н.С. Іванова – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Я.В. Олійник – доктор економічних наук, доцент, директор Інституту післядипломної освіти ДННУ «Академія фінансового управління».

Фінанси, облік, контроль та оподаткування: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія [Електронний ресурс] / М.Т. Шендригоренко, О.В. Неізнана, Л.Я. Шевченко, В.С. Коверза, О.А. Ємельянова, В.А. Янковський, А.О. Медун. Кривий Ріг: Вид. ДонНУЕТ, 2021. 99 с.

ISBN 978-966-385-370-3

У монографії представлено всебічне дослідження сучасного стану та перспектив розвитку фінансової системи, обліку, аналізу, контролю і оподаткування в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. Результати досліджень з питань теорії, методики та практики обліку, контролю, аналізу, оподаткування та фінансового менеджменту підприємств мають вагомий практичний цінність.

Призначено для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей закладів вищої освіти, фахівців-практиків, представників органів державної влади.

ISBN 978-966-385-370-3

© Шендригоренко М.Т., Неізнана О.В.,
Шевченко Л.Я., Коверза В.С.,
Ємельянова О.А., Янковський В.А.,
Медун А.О., 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ, БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І ПУБЛІЧНОЇ ЗВІТНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	4
--	----------

<i>Шендригоренко М.Т. Оперативний облік виробничого процесу: значення та напрями удосконалення</i>	4
--	----------

<i>Шендригоренко М.Т., Нєїзвєстна О.В., Медун А.О. Сутність фінансової кризи та напрями її подолання в світі та в Україні</i>	23
---	-----------

РОЗДІЛ 2.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	39
---	-----------

<i>Шевченко Л.Я., Ємельянова О.А. Облік та аналіз власного капіталу, шляхи удосконалення</i>	39
--	-----------

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В ОБЛІКУ, АУДИТІ ТА ОПОДАТКУВАННІ	61
---	-----------

<i>Коверза В.С. Напрями удосконалення державного фінансового контролю місцевих бюджетів в Україні</i>	61
---	-----------

РОЗДІЛ 4.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ	82
---	-----------

<i>Янковський В.А. Механізм обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств: сутнісна складова та особливості впровадження</i>	82
---	-----------

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

М.Т. ШЕНДРИГОРЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

О.В. НЕІЗВЕСТНА

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

А.О. МЕДУН

магістрант, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Перші кризи глобальної економіки (1997-2003 рр.) збагатили її теорію і практику новими явищами і закономірностями. Виділимо деякі з них. Колиска кризових процесів вже перебувала в національних економіках. На кризу працювали інфляційний прес, дефіцитність платіжних балансів, прив'язка до валютного якоря, недостатність міжнародної ліквідності, слабкість банківських систем. Глобальні інвестори погіршували економічну ситуацію.

Світова криза 2008-2009 рр. вперше продемонструвала справді глобальні масштаби, солідарні і одновекторні антикризові дії країн G20. Криза гостро поставила питання нової архітектури глобальних фінансів і джерел зростання світової економіки. Їх вирішення знаходиться на двох рівнях аналізу: поверхневій причини кризи (іпотечний крах в США) і її глибинна природа (перехід до нового технологічного укладу).

Глобальна фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. за своєю природою унікальна. Такої кризи ще не було в історії розвитку світової економіки. Вона не є, як видається багатьом вітчизняним і зарубіжним економістам-дослідникам світової економіки, ні циклічною, ні структурною, ні формаційною, ні цивілізаційною, ні чисто фінансовою, хоча в основі своїй містить майже всі риси перерахованих криз і особливо останньої.

Слід зазначити, що появі кризи можуть сприяти такі 5 факторів [11]:

- економічні - загальний спад виробництва, інфляція, нестабільність фінансової системи, зростання цін на ресурси, зміна кон'юнктури ринку, неплатоспроможність і банкрутство партнерів, монополізація ринку;
- соціальні - зростання безробіття, скорочення зарплат працівникам бюджетної сфери, соціальні виплати, збільшення диференціації доходів населення; скорочення мінімального рівня заробітної плати; криза політики соціального і медичного страхування; збільшення соціальних конфліктів і моральна деградація суспільства;

- демографічні - чисельність, склад нащадонаселення, рівень добробуту населення;
- посилення міжнародної конкуренції у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу;
- політичні - політична нестабільність суспільства, зовнішньоекономічна політика держави, розрив економічних зв'язків, втрата ринків збуту, зміна умов експорту та імпорту, недосконалість законодавства в галузі господарського права, антимонопольної політики, підприємницької діяльності та інших проявів регулюючої функції держави.

Аналіз природи кризи і численних наукових публікацій вітчизняних та іноземних науковців дозволяє нам виділити дві характерні риси цієї кризи:

- криза - відносно нове явище в світовій економіці з високим рівнем специфічності як для кожного регіону і країни, так і для стану всього світового господарства протягом кризового періоду (2007 - 2012 рр.);
- криза носить комплексний характер, відрізняється високим темпом розвитку і широкомасштабним охопленням економік країн різних регіонів світу.

Млява рецесія розвинених економік 2009-2013 рр. виявила великі диспропорції в світовій економіці і дозволила відточити тактичні інструменти антикризових дій монетарної влади. У 2012 р ФРС і ЄЦБ застосували найпотужніші інструменти - додаткову емісію долара і придбання державного боргу проблемних економік ЄС. Вперше стало очевидно, що антикризові програми регуляторів можуть дезорієнтувати ринки. До національних економічних дисбалансів (торговий, бюджетний, платіжний дефіцити) додалися внутрішньорегіональні (всередині зони ЄС) і глобальні (між США, країнами ОЕСР і рештою світу, субцивілізацій).

На рубежі століть необхідне рішення цивілізаційних проблем людства (екологія, продовольство, питна вода, альтернативні джерела енергії, бідність) і здійснення переходу до нового технологічного типу виробництва, заснованого на генній інженерії. У зв'язку з цим виникає необхідність у поглибленому дослідженні нових драйверів розвитку світової економіки.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів виникнення та розвитку криз займали такі вітчизняні та іноземні вчені – економісти, як Merkel A. [1], Fischer S. [15], Н. Степанюк [9], В.В. Храпкіна [7], М.В. Лизун [8] та ін. Високо оцінюючи внесок зазначених авторів у дослідженні криз та антикризового менеджменту, зауважимо, що поруч із існуючими напрацюваннями є цілий ряд аспектів, які вимагають додаткового висвітлення, зокрема комплекс питань, який стосується можливості використання інструментарію антикризового менеджменту, що застосовується у провідних країнах світу.

Аналізуючи трактування терміну «криза» вітчизняними та іноземними дослідниками, можна стверджувати, що існують різні точки зору щодо визначення понять «криза» та «економічна криза» (табл. 1).

Таблиця 1 – Визначення вітчизняними та закордонними вченими понять «криза» та «економічна криза»

Вчені	Трактування сутності поняття «криза»
Дацюк І.В. [12]	Криза - об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи — сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну
Ткаченко А.М., Єлець О.П. [13]	Криза – це широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, сприяючи його еволюції.
Тлумачний словник [14]	Криза - різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища
Вчені	Трактування сутності поняття «економічна криза»
Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. [15]	Криза є невід'ємною частиною економічного циклу. За умов кризи в економіці відбуваються порушення рівноваги різної природи, змінюється грошова й фінансова політика, з'являються нові продукти або нові методи виробництва, змінюються споживчі переваги людей або їх переваги при виборі роботи, змінюються ціни на нафту й інші види сировини й т. ін., криві сукупного попиту зрушуються, а обсяг виробництва й ціни змінюються паралельно із цими зрушеннями, тобто відбувається порушення рівноваги попиту та пропозиції.
Економічний словник [17]	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги. Проявляється різким переломом кон'юнктури, що моментально викликає спад виробництва, ріст безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи.
Мочерний С. [16]	Криза – основна фаза періодичного економічного циклу, різке погіршення економічного становища в країні. Основними формами її прояву є значний спад виробництва, масові банкрутства підприємств, значне зростання безробіття, фінансово-кредитна криза, падіння цін, зростання відсоткової ставки та ін..
Маковоз О.В., Глазкова А.С. [18]	Під економічною кризою розуміють таке порушення економічних зв'язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування соціальної системи у попередньому вигляді. Тобто, по суті, має місце руйнація внутрішньої стійкості господарської системи.
Кизим М.О., Грищенко В.О., Доровський О.В. [19]	Економічна криза – різке падіння ВВП, значне зменшення виробництва основних видів промислової політики, зростання безробіття та інфляції в країні.

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [12,13,14,15,16,17,18,19].

Існує кілька точок зору про причини фінансової кризи 2008 – 2010 рр., але кожна з них аргументована лише однією причиною. Одні економісти вважають, що причиною стали міжнародні потоки капіталу або грошово-кредитні

політики [1], інші, що причиною стала житлова політика [2], треті, що було недостатнє регулювання банківського сектора, або жадібність тих, хто функціонував у фінансовому секторі і мав політичний вплив у Вашингтоні [3]. У будь-якому випадку ці аргументи, якщо вони використовуються як єдине пояснення, є занадто спрощеними і неповними. У той час як всі ці чинники, безсумнівно, служать важливими причинами кризи, кожного з них недостатньо в якості автономного пояснення. Підхід більшості інших експертів, які намагаються пояснити кризу, страждає від протилежної проблеми - він занадто широкий [4]. Не все, що пішло не так під час фінансової кризи, викликало кризу, і в той час як деякі причини були суттєвими, інші мали лише незначний вплив. Не кожна зміна, пов'язана з житловою системою або фінансовою системою до початку кризи, була причиною кризи. Також дуже спрощеною є гіпотеза, що криза викликана недостатнім регулюванням [5], і протилежна думка, що занадто сильне регулювання викликало кризу [6]. Виникнення кризи не може бути мірою для визначення ефективності регулювання. Фінансове регулювання необхідно для усунення конкретних збоїв у фінансовій системі.

Отже, криза виникла в центрі світової економіки, тобто у фінансовому секторі США влітку 2007 року і швидко поширилась поза США, спочатку в інших високорозвинених країнах, таких як Японія і Західна Європа (перша половина 2008 року), а потім в економіках, ринків що розвиваються (друга половина 2008 року і початок 2009 року). Таким чином, напрямок руху кризи виявився схожим на більшість відомих історичних епізодів (включаючи Велику депресію 1929-1933 рр.) - від центру світової економіки до її периферії. З іншого боку, вона відрізняється від досвіду десятирічної давності, коли серія криз на ринках, що розвиваються (азіатські країни, Росія і СНД, Латинська Америка) привела до серйозних проблем у фінансовому секторі США.

Безпосередньою макроекономічною причиною кризи виявився перегрів світової економіки, найкращим доказом якого були різні обставини [26], які минули протягом 2007-2008 рр.. Рис. 1-3 представляють три найважливіші з них:

1. Події на ринку нерухомості США і багатьох європейських країн, таких як Греція, Велика Британія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, і країни Балтії.

2. Обставини на фондовому ринку США і інших країн, в тому числі - більшості ринків, що розвиваються.

3. Обставини на глобальному ринку основних ресурсів: нафти, металів, сільськогосподарської сировини і продовольства.

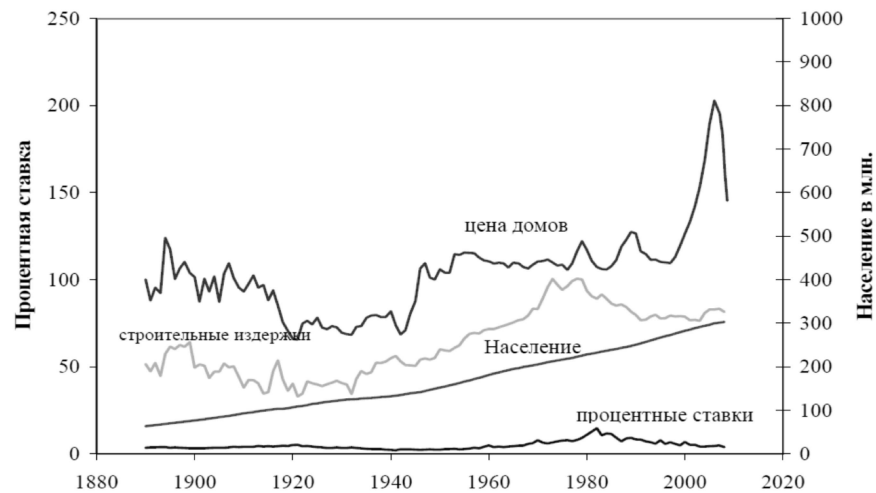

Рисунок 1 – Индекс реальных цен на недвижимость Case-Schiller в США [20]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [19,20].

Динаміка подій на цих трьох ключових ринках активів була схожа одна на одну, хоча спостерігалися певні тайм-лаги. Наприклад, коли налагодилась ситуація на житловому та фондовому ринку в 2007 році, надліквідність рушила на ринок нафти та інших основних ресурсів, де нерівновага тривало накопичувалась до літа 2008 року, але з часом все ж повернулась до попереднього стану.

Рисунок 2 – Реальні курси акцій та композитний індекс біржових прибутків в США, S&P [21]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [20, 21].

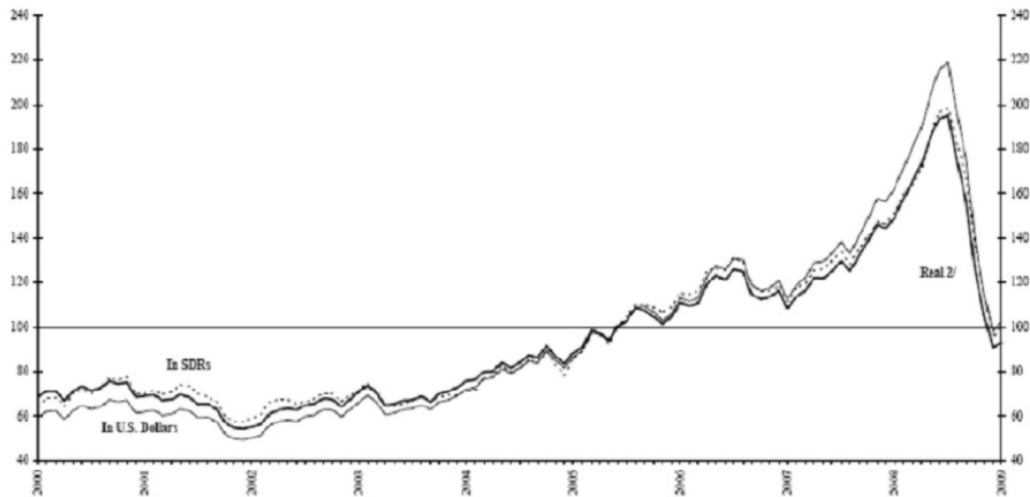

Рисунок 3 – Ціни основних ресурсів, в т.ч і нафти (дефлятор – ІСЦ США), 2005=100 IMF Primary Commodity Prices [22]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [21, 22].

Якщо спробувати виявити фактори, які призвели до глобальної надліквідності, першим кандидатом є занадто м'яка грошова політика Федеральної резервної системи (ФРС) США і деяких інших центральних банків високорозвинених країн, особливо Банку Японії, в меншій мірі - Європейського центрального банку (ЄЦБ). Крім грошової політики ФРС винною є і свого роду меркантилістська політика ряду менш розвинених країн, які накопичили золотовалютні резерви в величезних масштабах, щоб не допустити номінального зміцнення своїх валют. Це стосувалося, в першу чергу, Китаю, Індії і нафтових країн (в тому числі - Росії, Казахстану і Азербайджану), але це спостерігалось також і в інших економіках, що розвиваються, особливо тих, де національні валюти були прив'язані до долара США (практично усі країни СНД, Близького Сходу, більшість країн Азії і частина Латинської Америки). У зв'язку з цим можна сказати, що триваюча кілька років суперечка, який саме фактор відповідає, в першу чергу, за зростаючу глобальну нерівновагу, надлишок накопичень в країнах, що розвиваються [2], або надліквідність в розвинених країнах, була, до певної міри, безпредметною. Насправді, це були два дзеркальні боки того ж самого явища - швидкого зростання глобальної ліквідності.

Світова фінансова і економічна криза 2008-2009 рр. стала першою кризою глобалізованої економіки. Вона характеризувалася низкою особливостей у порівнянні з попередніми економічними кризами. По-перше, вона мала каскадний характер, по-друге, була тривалою і глибокою, по-третє, в низці країн вона стала імпортованою, по-четверте, в ній була надзвичайно велика фінансова складова.

Деякі малі країни, які увійшли в процеси глобалізації швидше і глибше, під час попередніх криз зуміли частково адаптувати свою економіку і соціальну сферу до нових умов світового господарювання. В результаті ця криза виявилася неоднорідною серед країн за своєю силою, глибиною і різними параметрами. Ті країни, які змогли адаптувати свою економіку до нових умов, змогли пройти її

легше, оскільки в них вже були створені окремі елементи протистояння трансльованим через глобальні економічні зв'язки зовнішнім шокам.

З останнього кварталу 2011 р знову проявилися кризові явища, перш за все в області заборгованості. Тут думки фахівців розходяться. Частина з них вважає, що нова криза є продовженням кризи 2008-2009 рр. Інші вважають, що це самостійна криза. За рядом ознак вона є продовженням попередньої кризи, оскільки економічна і фінансова криза в глобальній економіці завжди набуває нових рис і, зокрема, стає каскадною. Цих каскадів може бути два і більше. В даний час неясно, чи подолана й ця криза. Вона вдарила по слабшим і максимально відкритим економікам. Проте, сила національного капіталу перешкоджає проникненню кризи в національну економіку і вона діє в глобалізованих галузях, тому можна чинити опір кризовим явищам [7].

Якщо світова фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. була першою кризою глобалізованої економіки, то другою може стати глобальна криза спровокована пандемією COVID-19 у 2020 році. Перше виявлення вірусу було зафіксовано наприкінці грудня 2019 року в Китаї.

В середині першого кварталу 2020 року вірус поширився на весь світ. Менше ніж за два місяці наслідки пандемії вже були жахаючими. Агентством торгівлі та розвитку ООН було оцінено втрати глобальної економіки щонайменше в 1 трильйон доларів. Глобальні котирування акцій впали на третину, індекс промислової активності Доу-Джонса втратив 1,338 пункти, а 12 березня 2020 р. продемонстрував рекордне падіння за 30 років. Промислове виробництво у Китаї за перші два місяці року впало на 13,5%, а інвестиції в основні фонди скоротилися на 24%.

Під впливом пандемії у скрутне становище потрапили світові бренди, а саме Apple і Samsung, 80% смартфонів яких виготовляють на китайських підприємствах. Навіть Boeing - американська корпорація, яка є однією з найбільших світових виробників авіаційної, космічної та військової техніки потребує підтримки (як прямої, так і у вигляді кредитових гарантій) у півсотні мільярдів.

Дія кризових явищ спонукала частину інвесторів виводити свій капітал з країн, що розвиваються, в т. ч. і з України. З 16 березня у зв'язку із загрозою поширення пандемії був оголошений карантин в Україні. Через запровадження карантину призупинилась економічна активність країни, особливо середнього бізнесу. Ніхто не знає, що саме буде після виходу країни з карантину, адже вже страждає малий та середній бізнес через закриття готелів, спорт-клубів, розважальних центрів тощо. Міжнародний валютний фонд прогнозує спад ВВП України на 7,7%, а скорочення європейської економіки очікується на рівні 6,6%.

Досить вагомим є те, що через COVID-19 світова економіка може впасти на 3% та викликати нову глобалізовану фінансову кризу. Це скорочення може бути більшим, ніж під час кризи 2008-2009 рр. яка охопила США, багато європейських країні і не тільки. «Міжнародний валютний фонд (МВФ) не виключає, що нинішня пандемія коронавірусу може викликати 2020 року глобальну рецесію таких масштабів, які будуть значно серйозніші за економічний спад під час світової фінансової кризи 2008-2009 років» - такий

прогноз озвучила 23.03.2021р. директорка-розпорядниця МВФ Крісталіна Георгієва після проведеної наради в режимі відеоконференції з главами центробанків країн-членів Великої двадцятки (G20) [24].

Фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. стала серйозним випробуванням для ЄС. Тільки за п'ять років на подолання кризи була витрачена величезна сума - 4,5 трлн. євро, або 37% сукупного ВВП країн ЄС.

До кризи в ЄС не було певної стратегії розвитку економіки і були нерозвинені інструменти регулювання економіки. Тільки в міру поглиблення кризи країни-члени ЄС почали розробляти спільні заходи щодо виходу з неї.

Першим відреагував Європейський центральний банк. У вересні-жовтні ЄЦБ збільшив обсяги ліквідності, пролонгував терміни операцій тривалого кредитування з трьох до шести місяців і ін. Проте, ринок міжбанківських кредитів зупинився. Банки, котрі володіли вільними коштами, вважали за краще розміщувати їх на рахунках центральних банків, а не позичати партнерам. Для того, щоб банки могли кредитувати один одного, ЄЦБ знизив ставку рефінансування з передкризових 4,25% до 1% до травня 2009 р. Але всі ці заходи виявилися неефективними. Таким чином, ЄЦБ, почавши з традиційних антикризових заходів кредитно-грошової політики, згодом був змушений перейти до нестандартних методів регулювання: тимчасового звуження коридору офіційних процентних ставок, переходу до аукціонів з фіксованою ставкою і повним задоволенням заявок, розширення списку цінних паперів, що надаються під забезпечення кредитів, прийняття програми викупу забезпечених іпотечних облігацій, збільшення термінів кредитування до 12 місяців, надання банкам річних кредитів в необмеженому об'ємі під мінімальний відсоток і ін.

11-12 грудня 2008 р. Єврокомісія затвердила спільний План європейського економічного відновлення, який був націлений на пожвавлення економіки, проведення структурних реформ і подальший розвиток як ЄС в цілому, так і окремих країн. Для цього передбачалося стимулювати споживчий попит. Була також розроблена інвестиційна стратегія щодо поліпшення ефективності використання енергії та інфраструктури для стимулювання НДДКР і передбачалися заходи по збереженню робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності економік. В цей план входили довгострокові заходи, і він відповідав Лісабонській стратегії сталого розвитку. У сукупності на підтримку населення і реального сектора економіки було виділено понад 400 млрд. євро.

При цьому витрати окремих країн були вище. У червні 2009 р Європейський інвестиційний банк підвищив щорічні розміри кредитування національних програм з 45 до 60 млрд. євро. Це відбувалося відповідно до прийнятих Єврокомісією 28 січня 2009 р. рекомендацій щодо виходу з кризи, які мали юридичну силу, оскільки країни-члени ЄС повинні були погоджувати сфери, яким в кожній державі приділялася пріоритетне значення для поліпшення стану справ.

У міру розвитку антикризової політики ЄС стали чітко виділятися англосаксонська та континентальна моделі. Англосаксонська включала в себе вплив держави на фінансовий сектор аж до націоналізації проблемних банків.

Для континентальної були характерні два підходи - французький, який передбачав здійснення серйозного втручання держави в промисловість, і німецький, який передбачав більш стриману політику втручання з боку держави.

Комісія ЄС розробила в рамках програми реформування фінансового сектора заходи згідно з прийнятим 4 березня 2009 р. документом «Стимулювання економічного відновлення». На відміну від попередніх дій, які були в основному спрямовані на пожвавлення економіки, в цьому документі ставився за мету перехід до стадії підйому і посилення узгодження політики між державами-членами ЄС. В ході сесії Європейської ради 19-20 березня 2009 р. в Брюсселі були розроблені документи, що говорять про узгодженість позицій ЄС щодо шляхів та інструментів виходу зі світової кризи. Європейська рада схвалила надання авансових виплат зі структурних фондів та фонду згуртування, зниження країнами-членами ЄС ставок податку на додану вартість, а також дії ЄЦБ з підтримки малого і середнього бізнесу. Велика увага приділялася заходам щодо збереження робочих місць. Країни також розробили і затвердили програми допомоги фінансовим установам нарівні з посиленням нагляду за ними. Наприклад, Єврокомісія розглянула пропозиції про розвиток Європейської системи фінансового нагляду та про створення Європейської ради з системних ризиків з метою запобігти повторенню фінансової кризи.

Під кінець 2009 року та на початку 2010 р. з'явилися ознаки пожвавлення, але тут з'ясувалося, що Греція знаходиться на межі дефолту, і їй потрібен був кредит в обсязі 110 млрд. євро. 25 березня 2010 року згідно спеціального плану допомоги, розробленого Н. Саркозі і А. Меркель і прийнятому на саміті Європейського Союзу в Брюсселі, Греція отримала у вигляді кредиту третину необхідної суми від МВФ, а дві третини - від 15 країн-учасниць єврозони в обмін на зобов'язання провести масштабні структурні перетворення.

Потім в листопаді 2010 р. жертвою кризи стала Ірландія, яка отримала аналогічний кредит на суму 85 млрд. євро. Навесні 2011 року в передкризовому стані опинилися Португалія та Іспанія, яким довелося в терміновому порядку вводити режим жорсткої бюджетної економії. Португалія майже відразу ж була змушена звернутися за зовнішньою підтримкою і отримала від тих же донорів 78 млрд. євро у вигляді позик, а в обмін зобов'язалась реалізувати програму бюджетної консолідації - підвищити доходи, скоротити державні видатки і таким шляхом послідовно зменшувати бюджетний дефіцит.

Влітку розвернувся спекулятивний ажіотаж навколо боргових зобов'язань Італії та Іспанії. Це створювало реальну загрозу подальшому існуванню всієї зони євро. Уже на початку 2010 р. стали з'являтися, зокрема, пропозиції від Німеччини виключати з єврозони держави, що опинилися в кризі, і в першу чергу Грецію, і призупинити вступ нових членів в зону євро. Висувалися пропозиції виключити з неї також Іспанію, Ірландію і Португалію, а також Італію.

З грудня 2009 р. по червень 2010 р. курс євро знизився з 1,5 до 1,2 євро за долар. На думку О.В. Буторіної, в єврозоні «причини кризи можна умовно розділити на дві групи. До першої відносяться вади конструкції європейського валютного союзу, як початкові, так і ті, що з'явилися в ході його функціонування. До другої - непередбачені деформації економічних механізмів, що виникли після

введення єдиної валюти. Йдеться про припинення діючих раніше автоматичних стабілізаторів економіки і виникнення нових проциклічних чинників» [23]. Таким чином, в 2010 р, після певної стабілізації, виникла криза суверенних боргів, і економічна криза знову почала набирати обертів, а її центр припав на єврозону. На це ЄЦБ відреагував низкою заходів: прийняттям другої програми викупу забезпечених облігацій, зниженням основної ставки рефінансування до 0,75% (в липні 2012 р.), прийняттям програми викупу облігацій проблемних країн, наданням банкам необмеженого обсягу ліквідності [8].

10 травня 2010 року міністри фінансів країн-членів ЄС прийняли рішення про створення стабілізаційного фонду (Європейський інструмент фінансової стабілізації - European Financial Stability Facility, який згодом перетворився в Європейський стабілізаційний механізм (European Stability Mechanism, набрав чинності 8 жовтня 2012 року) для допомоги державам зони євро, які мали проблеми у зв'язку з ростом державного боргу - перш за все Греції, Італії, Іспанії та Португалії.

У вересні 2010 р. міністри фінансів держав ЄС в Брюсселі затвердили встановлення наднаціональної системи фінансового контролю в ЄС. У грудні 2010 р. саміт Європейського Союзу, який пройшов в Брюсселі, постановив створити з червня 2013 р. постійно діючий стабілізаційний фонд для зміцнення стабільності євро та економік країн ЄС. Країни зони євро створювали стабілізаційний механізм, який застосовувався для зміцнення стабільності єдиної європейської валюти. Були також створені Європейська рада з системних ризиків (European Systemic Risk Board), яка здійснює нагляд за фінансовою системою для попередження та зниження системних ризиків для фінансової стабільності в Європейському союзі, і Європейська система фінансового нагляду - Єдиний наглядовий механізм (Single Supervisory Mechanism), який повинен координувати дії національних наглядових органів і розробити єдині стандарти в цій галузі.

У березні 2012 р. всі країни ЄС, за винятком Великобританії та Чехії, вирішили заснувати бюджетний союз (fiscal compact), для чого був підписаний Договір про стабільність, координацію і управління в Економічному і валютному союзі. Його учасники зобов'язалися не брати дефіцитних бюджетів, при цьому лише в разі економічної кризи допускається негативне сальдо не більше 0,5% ВВП.

Таким чином, Європейський Союз домогся значних успіхів у проведенні екстрених антикризових заходів і в інституційній перебудові системи стабілізації фінансових ринків. Перебудова і зміцнення механізмів бюджетної консолідації йдуть повільніше.

Країни Центральної та Східної Європи, які демонстрували з початку 2000-х років вражаючий економічний ріст і підвищення добробуту населення, сильно постраждали від світової фінансової та економічної кризи. Економічний спад в регіоні виявилася глибшим в порівнянні з більшістю інших регіонів, а в деяких країнах ЦСЄ його масштаби були навіть більше, ніж під час трансформаційного спаду початку 1990-х років, з усіма наслідками, що впливають для зайнятості і доходів населення.

Антикризова політика в країнах ЦСЄ, на відміну від багатьох інших країн, майже не містила бюджетних стимулів через нестачу грошей в урядів. Хронічні дефіцити державних бюджетів, якими страждали всі країни ЦСЄ, крім Болгарії, з початком кризи різко зросли (в більшості випадків до 6-9% ВВП) внаслідок падіння бюджетних доходів через великі втрати у виробництві ВВП і в зовнішній торгівлі при одночасному збільшенні витрат (в тому числі на виплату допомоги збільшеному числу безробітних), що спричинило за собою зростання державного боргу.

У цих умовах уряди віддали пріоритет не підтримці економіки, а бюджетній консолідації. У 2010-2011 рр., слідом за поживавленням світової економіки і торгівлі, в більшості країн ЦСЄ відновилося економічне зростання, проте регіон показав один з найслабших результатів відновлення економіки в світі: його ВВП збільшувався всього на 2-3% в рік. При цьому динаміка в країнах залишалася нерівномірною і навіть різноспрямованою. Наприклад, в Словенії невелике поживавлення економіки відзначалося тільки в 2010 р, після чого знову почалася рецесія, а Хорватії не вдалося зупинити скорочення ВВП взагалі [9].

Отже, синхронність розвитку світової фінансово-економічної кризи в 2008-2009 рр. в різних державах світу зумовила практично одночасне прийняття урядами і центральними банками цих країн рішень щодо подолання негативних впливів цієї кризи на відповідні національні господарства.

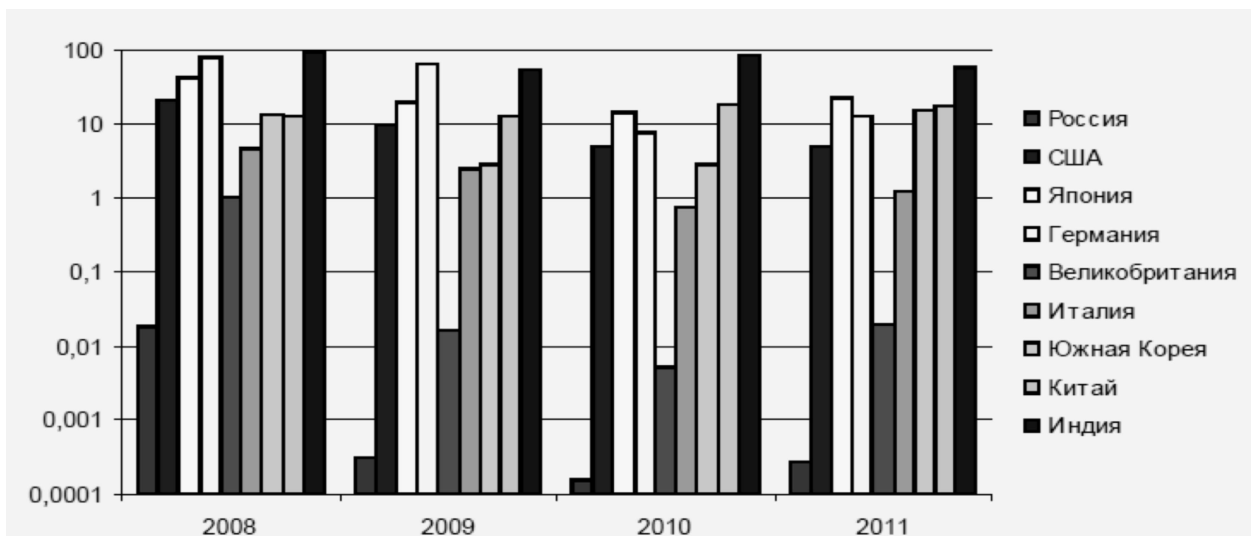

Рисунок 4 – Ефективність антикризових заходів різних країн за 2008-2011 рр. [9]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [8,9].

Підґрунтям фінансової дестабілізації в Україні стали системні суперечності, які полягають у наступному:

— високий рівень фіскального вилучення коштів на потреби споживання: у січні-травні 2008 року видатки зведеного бюджету України зросли на 46,9 % (попередній рік — на 20,9 %), видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення — на 53,5 % (у 2007 році — на 16 %). Водночас частка капітальних

видатків у загальній сумі видатків Зведеного бюджету України була найменшою за всі попередні роки і у зазначений період становила 6 % (у січні-травні 2007 року — 7,9 %), відтак, фіскальна політика відігравала гальмівну роль щодо інвестиційних процесів [10];

— надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження, що призвело до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту за рахунок випереджаючого зростання імпорту, а відтак — стабільного погіршення сальдо зовнішньої торгівлі та ризиків валютної дестабілізації. За 2003—2007 роки номінальні доходи населення зросли в 4,2 рази, реальні — в 2,1 рази, а реальний ВВП — лише в 1,4 рази [10];

— стрімке зростання попиту на споживчі кредитні ресурси при інституційній нерозвиненості фінансової системи, що зумовило активний вихід комерційних банків на зовнішні ринки запозичень. За п'ять місяців 2008 року приріст кредитів, наданих банками фізичним особам, склав 32,0 млрд грн., що в 1,4 рази більше, ніж рік тому. Важелі Національного банку, спрямовані на регулювання грошової пропозиції, виявилися недієздатними в умовах відкритості фінансових ринків, а антиінфляційні заходи монетарного характеру лише посилили потребу в зовнішніх запозиченнях. При цьому використання споживчих кредитів зосередилося, насамперед, на придбанні товарів імпортного асортименту та в іпотечному сегменті ринку [10];

— несприятливі умови для довгострокового інвестування, що зумовило переважаючу інвестиційну привабливість секторів з високою ліквідністю та якнайшвидшим обігом коштів: за 2005—2007 роки інвестиції в промисловість зросли в 1,5 рази, в той час як в операції з нерухомістю — в 1,9 рази, фінансову діяльність — 2,4 рази, роздрібну торгівлю — втричі. У 2007 році при прискоренні інвестиційних процесів інвестиції в промисловість збільшилися на 27%, в той час як в роздрібну торгівлю — на 48%, фінансову діяльність — 60%. Випереджаючі темпи інвестування в сектори, які здійснюють перерозподіл сукупного продукту, над інвестиціями у виробництво останнього посилювали ризики нестабільності фінансової системи та інфляційний потенціал, який формується внаслідок перевищення сукупного попиту над пропозицією [10].

Активним негативним чинником дестабілізації економічної ситуації стало наростання політичної кризи восени 2008 року. В той час, як прояви світової фінансової кризи вимагають оперативних узгоджених фахових рішень усіх гілок влади, політична криза знижує дієздатність останньої. Це, а також непевність у найближчих перспективах економічної політики, в тому числі щодо формування Державного бюджету на 2010 рік, передбачення чергового оберту популізму в економічній політиці в умовах наближення майбутніх президентських виборів, посилює песимізм суб'єктів ринку в оцінках перспектив розвитку кризових явищ. Таким чином, в Україні одночасно проявилися ознаки валютної, фондової, банківської криз в умовах дестабілізації ринку нерухомості, рецесії будівництва та загального погіршення внутрішньої і зовнішньої макроекономічної ситуації.

Позитивний досвід інших країн у подоланні негативних явищ в економіці є цінним для формування вітчизняної моделі економічної політики у складних економічних умовах. Прояви світової фінансової кризи та внутрішні економічні

суперечності формують низку довгострокових викликів, які вимагають кваліфікованої реакції з боку національної економічної політики. До таких вітчизняні експерти відносять:

— По-перше, негативні процеси, що розгортаються у фінансовій сфері України, тісно взаємопов'язані і підсилюють один одного: жорстока політика доходів та монетарна політика — уповільнення динаміки кредитів — зниження споживчого й інвестиційного попиту — уповільнення економічного зростання — уповільнення динаміки доходів — зростання неплатежів по кредитах. Розгортання цього ланцюжка загрожує лавиноподібним наростанням незбалансованості валютно-фінансової системи української економіки.

— По-друге, післякризова ситуація характеризується істотним погіршенням зовнішніх умов функціонування української економіки внаслідок різкого підвищення цін на газ, падіння кредитних рейтингів України і перенасиченості ринків збуту традиційними товарами українського експорту. Ймовірно є період помітного сповільнення темпів економічного зростання, що вестиме як до зниження динаміки доходів, так і до чергового підвищення ризиків для вітчизняної банківської системи через послаблення платоспроможності боржників. Простого відновлення економічної активності за рахунок вищої цінової конкурентоспроможності внаслідок девальвації гривні може виявитися недостатньо для пожвавлення економіки. Для подолання кризи потрібні масштабні інвестиції в модернізацію української економіки, зростання продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності українських виробників, а також суттєве посилення ролі внутрішнього ринку в споживанні товарів українського виробництва.

На сучасному етапі при здійсненні антикризової політики відродження економіки, на наш погляд, слід враховувати низку імперативів:

— підтримання відносно високих темпів економічного зростання, від яких критично залежить стабільність банківського сектора та фіскальної сфери, в тому числі — фінансова забезпеченість соціальної політики держави;

— недопущення зниження добробуту населення, що негативно впливає на стан внутрішнього попиту — це обмежує застосування фіскальних рестрикцій та важелів гальмування зростання доходів. Для зменшення наслідків кризи дуже багато країн в світі пропонують своїм громадянам та бізнесу адресну допомогу для стимулювання споживання;

— підтримка в прийнятних межах платіжного балансу, який визначає стабільність національної валюти, яка вкрай важлива в контексті високого співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП та значної залежності від світових ринків капіталу — це обмежує застосування курсових важелів (як штучної ревальвації, так і лібералізації курсоутворення) та інструментів лібералізації імпорту.

Слід відзначити, що Україна може пройти світову кризу без катастрофічних наслідків для економіки, але для цього вкрай важливою є підтримка донорів, особливо в особі МВФ. Економіка України є відкритою і співпраця з МВФ дозволить знизити її вразливість в часи турбулентності на

світових ринках, а також в разі збільшення навантаження по виплатах за зовнішнім боргом.

Крім того, державний антикризовий менеджмент в часи насування кризи як правило повинен реагувати шляхом надання більших економічних свобод учасникам ринку, а саме: стимулювати економічне відновлення шляхом перегляду в бік спрощення податкового законодавства, запроваджувати мораторій на перевірки бізнесу, практикувати податкові канікули.

Як ми вже відзначали, криза – це механізм очищення економіки від неефективних складових і можливості розвитку певних секторів економіки. Так, пандемія COVID-19 призвела до значних інвестицій у медицину, розвиток виробництва засобів індивідуального захисту, антисептиків. Конкурентні переваги отримують служби доставки, Інтернет-торгівля, ті підприємства і сектори, де висока автоматизація праці, що створює можливості для переведення частини персоналу для роботи в дистанційному режимі.

Наслідки COVID-19 змушують більшість країн світу зменшувати обсяг імпорту і стимулювати розвиток власного виробництва. Компанії-виробники та держава повинні показувати українцям, чому вигідно купувати українське. Необхідно поступово, через різного роду освітні програми змінювати культуру споживання, доводити, яким чином купівля українського товару вплине на гаманець кожного. «Зменшення споживання імпортованих товарів хоча б на 10% – це додаткові \$700 млн (0,5% від ВВП) в економіку, а зважаючи на мультиплікатор, таке заміщення імпортованих товарів вітчизняними дало б декілька відсотків зростання ВВП України», відзначає М. Тарасов, менеджер відділу інвестицій та ринків капіталу KPMG [25].

Коли бізнес та держава спільно, шляхом консультацій та компромісів, шукатимуть вихід, більше шансів, що відновлення економіки відбуватиметься більш швидкими темпами.

Список літератури:

1. Merkel Angela and Jan Peter Balkenende : Road map out of crisis. *International Herald Tribune*. 2009. 21–22 March. P. 7.
2. Ben S. Bernanke. Monetary Policy and the Housing Bubble, Speech at the Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 3, 2010 — URL: <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.htm>
3. Соколинский В.М., Бузулук Т.С. Финансовый кризис – феномен глобализации. *Финансы и бизнес*. 2009. № 1. С. 2–8.
4. Брылёв Н.И. Сценарий развития мирового финансового кризиса. URL: https://nbrilev.ru/krizis_scenariy.htm
5. Financial Crisis and Measuring Systemic Risks, April09. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/FT/6FSR/2009/01/index.htm>
6. Ткаченко А.М., Калюжна Ю.В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та*

інтелектуальної власності. Том2. №1. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/18985>

7. Храпкіна В.В., Чучко О.П. Адаптація світового досвіду антикризового управління в Україні. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. №1/7(21). С. 42-49.

8. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2011. Вип. 5(2). С. 266-271

9. Степанюк Н. Антикризове управління: досвід Польщі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2013. №10. С. 213-218.

10. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Кухта П.В. Кризи: їх причини та наслідки. *Ефективна економіка*. №10. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>

12. Дацюк І.В. Сутнісна характеристика кризи підприємств. *Технологія і техніка друкарства*. 2010. № 2(28). С.165-170

13. Ткаченко А.М., Єлець О.П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. 277 с.

14. Тлумачний словник. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

15. Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. *Economic*. McGrawHill, 1988. 813 p.

16. Мочерний С.В. Основи економічних знань: підручник. К.: видавничий центр «Академія», 2009. 304 с.

17. Економічний словник. URL: http://vsoslova.com.ua/word/Економічні_кризи-124634

18. Маковоз О.В., Глазкова А.С. Теоретико-методологічна сутність кризових явищ в розвитку економічних систем. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 38. 2012. с. 271–273.

19. Кизим М.О., Грищенко В.О., Доровський О.В. Системна криза в економіці України: причини та шляхи подолання. *Социально-экономическое развитие украины и ее регионов*. Х.: Фоп Александрова К.М., ИД «инЖЭк», 2009. с. 24–37.

20. Онлайн данные Роберт Шиллер. URL: <http://www.econ.yale.edu/~shiller/data/Fig2-1.xls>

21. Онлайн данные Роберт Шиллер. URL: http://www.econ.yale.edu/~shiller/data/ie_data.xls

22. Spillover Report; IMF Policy Paper; URL: <http://www.imf.org/external/np/res/commmod/chart1.pdf> (дата звернення: 12.04.2021)

23. Европейская интеграция: Учебник для вузов / под. ред. О.В. Буториной. Москва: Аспект Пресс. 2016. 735 с.

24. МВФ: Криза через коронавірус може стати глибшою за рецесію 2008-2009 років. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/мвф-криза-через-коронавірус-може-стати-глибшою-за-рецесію-2008-2009-років/a-52893608>

25. Тарасенко М. Почати із себе: як лікувати українську економіку. URL: <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2020/09/pochati-iz-sebe-yak-likuvati-ukrayinsku-ekonomiku.html>

26. Stephen S. Roach. Whither Capitalism? *Journal of Applied Corporate Finance*. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6622.2009.00212.x>